

Hentchak :

Organe Central

DU PARTI

HENTCHAKISTE

ՀԵՉԱԿ

Journal Arménien

mensuel

XXI Année

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՄՕՏԻԿ ԱՐԵՒԵԼՔՈՒՄ

Ծայրագոյն Արեւելի՝ ժամանաւորապէս Զապոնիայի զարթնումը և նրա գէնքի յաջողութիւնը եւրոպական դիւանագիտութեանը ստիպեց իր տենչանքների ասպարէզը նորից Արեւելքն անել: Արեւելեան Խնդրով շահագրգռուող պետութիւնները իրենց ընդերկրեայ եռանդազին գործունէութիւնը առայժմ աչդ կողմն են ուղղել:

Ամէնից աւելի աչքի ընկնողը և Հետաքրքիրը Ռուսաստանի դիրքն է: Յարի կառավարութիւնը դեռ 90-ական թուականներից առաջ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացրել էր դէպի Մանջուրական դաշտերը և Խաղաղական Ուկրանտը. ու դրա Համար էլ Թիւրքիայի նկատմամբ Հետևում էր իր այն երկրորդ քաղաքականութեանը, որի էութիւնն էր պաշտպանել թող չտալ որ այդ խարխաւած պետութիւնը ուրիշների որսաբաժինը դառնայ կամ վերածնուի՝ մինչև որ ինքը ազատ ձեռքեր ունենար իր ցանկացած պատահաները փրցնելու: Եւ Հէնց այդ վարուեցողութեան գիծըն էր որ նրան թելադրեց Հակառակել Հայկական Դատին, արգելք Հանդիսանալ Մայիս 11-ի ծրագրի գործադրութեանը և նպաստել Թուրք նացիօնալիզմի դժոխային ծրագրին՝ ինչ որ վերաբերում էր Հայերի բնաջնջելուն: Բաղբաններում իր Հետապնդած քաղաքականութիւնը տարբեր բնաւորութիւն չունէր: Աւստրիայի Հետ կապած 1897-ի դաշինքով և 1903-ի Միւրցշտեզի ծրագրով միջոցներ էր ձեռք առնում այդ կողմերում ևս յուզուող խնդիրների լուծումը յապաղեցնելու, յետաձգելու՝ մինչև որ ինքը իր գործը Ծայրագոյն Արեւելքում վերջացնէր:

Այդ գործը այժմս վերջացած է:

Ու Ռուսիան վերադառնում է դէպի Արեւելք, այստեղ իրեն Համար փոխարինութիւններ փնտռելու:

Բայց ի՞նչ է տալիս իրերի ընդհանուր պատկերը:

Պահել Թիւրքիան, որպէսզի յարմար ժամանակին կանել կարողանար, — այդ քաղաքականութիւնը այս անգամ իրեն շատ սուղի նստեց: Աւստրիան, Դերմանիան ահազին ազդեցութիւն էին ձեռք բերել թէ՛ Բաղբաններում և թէ՛ Տաճկաստանում. նոյնը և՛ Անգլիան, Իտալիան իրենց շրջաններում, մինչև դեռ ինքը ունէր զուտ կորուստ և ահազին վնասներ: Եւ այժմ նա ուզում է գործի սկսել:

Բայց ի՞նչ ծրագրով:

Թիւրքիան քաղաքելու, թուլացնելու իր առաջին քաղաքանութիւնն էր բաղկացուցիչ ազդութիւնների ձգտումներին ոչ ու ալ և զարթնող ազդութիւնները ինքնավար կամ անկախ երկիրներ ստեղծել, ներքին դիտում ունենալով, որ այդ փոքրիկ ժողովուրդները իր քաղաքական յաճախորդները դառնալով՝ ժամանակի ընթացքում Ռուսական Կայսրութեան մարմնի մէջը կմտնէին, և նրա յառաջընթաց մասերը կկաղմէին: Այդ դիտաւորութեամբ էր որ նա նպաստել էր Սերբիայի, Յունաստանի, Ռումանիայի և Բուլղարիայի ստեղծուելուն: Սակայն այդ կողմից յուսախաբ էր եղած, որովհետև այդ փոքրիկ ժողովուրդները ո՛չ միայն իր գործիքները չդարձան, այլ նրանք իրենց սեպչական կեանքն ունենալով՝ իրենց Համար էլ ուղեցին ապրել և երբեմն մինչև իսկ Ռուսիայի նկատմամբ Հակառակ դիրքի մէջ էլ մտան: Յարի Կառավարութիւնը նրանց դէմ սրտմտած էր, նրանց ապերախտութիւնը երեսին վարկած և մի տեսակ անտարբեր, երբեմն իսկ բացայայտ անբարեացակամ դիրք բռնած:

Մանջուրիայից Հեռանալուց չիտոյ՝ Ռուսիայի քաղաքական ձգտումների Հիմունքները նոյնը մնալով, փոխուում են միայն նրա տրամադրութիւնները:

Իրաւ է, որ ստեղծուած փոքր ազգութիւնները իր սպասուած գործիքները չեղան, բայց երկու չարիքից նուազագոյնը ընտրելով, փոքրիկ այդ պետութիւնների գոյութիւնը աւելի էր նպաստում իր Հեռաւոր շահերին, քան թէ այդ երկիրները անցէին իր Հակառակորդների ձեռքը և կամ այդ ամբողջութեան վրայ մի զօրեղ, վերածնունւած Թիւրքիա լինէր, և դրա Համար էլ նա այժմս ցոյց է տալիս, թէ նորից ինքը վերադառնում էր այն քաղաքականութեանը, որի էութիւնն է նպաստել Թիւրքիայի բաղկացուցիչ ազգութիւնների զարթնելուն և ինքնավար պետութիւնների կազմուելուն. որպէսզի այդպիսով մի կողմից իր Հակառակորդների յառաջխաղացման առաջն առնի, իր բաղձապիտի շահերը ապահովի, մինչև որ կարողանայ իր ներքին ոյժերը վերակազմութեամբ Արեւելեան Խնդրի բացումից գտնի այն փոխարինութիւնները՝ ինչ որ չկարողացաւ ստանալ Ծայրագոյն Արեւելքից: Ռուսական ձգտումներին Արեւելքում առաջին և մեծ Հակառակորդը մինչև ցարդ եղած է Անգլիան:

Ռուս-անգլիական համաձայնությունը գալիս է ասելու որ արդարև «Ասիայի մեջ երկուսի համար էլ տեղ կա»։ ուրեմն և նախկին հակամարտությունը իր սուր բնույթով չէր արդեն այլևս կորցնում է։

Մինակ Պարսկաստանը չէ, որ ազդեցություն չընդաների է բաժանուած, նոյնը եղած է և՛ Տաճկաստանի նկատմամբ։

Եւրոպական պետությունը ներկայ համախմբումները ցոյց են տալիս, որ «Հիւանդ Մարդու» ժառանգությունը բացառելը կամաց կամաց պատրաստում է։

Թուրք բռնապետությունը այդ տեսնում էր, և ահա՛ Իսլամ-Միտրոփիցայի երկաթուղային գծի խնդիրը առաջ բերելով ուզեց իր առաջնական դիւանավարական խաղերը մեջտեղ գործել, — այն է՝ մի կողմից Արեւելեան Խնդրով շահագործող պետությունների մեջ նախանձնողիմություններ յարուցանել և միւս կողմից Մակեդոնիայի բարեկործանների խնդիրը իսպառ մեռցնել։ Հէնց այդ անցքը եկաւ ամուր կերպով ցոյց տալու, որ թուրք բռնապետությունը ամենափոքր անգամ ա ն կ ա խ ու թ իւ ն չունի իր որ և է մի գործառնություն մեջ, և միւս կողմից նա ականատես եղաւ թէ ինչպէս մեծ ու փոքր պետությունները, բաղբանեան զօգո՛հ ժողովուրդները ոչինչ չեն բաց թողած իրենց ծրագրից ու նրանք ամենքը պատրաստ են իրենց հասնելիք ժառանգությունը սրի ծայրով խելու։

Ներկայի պարզ պատկերն այն է, որ Արեւելեան Խնդրի ազդակը համարուող բոլոր պետությունները և ժողովուրդները գտնուում են մի առանձին եռանդազին գործունէութեան մեջ և նրանցից ո՛չ մէկը ձեռք է վեր առնել իր պատմական ձգտումներից։

Ի՞նչ պիտի լինի մեր Հայերիս զիրքը, մենք որ մեր արեան գետերովը հաստատել և ընդունել ենք տուել թէ Արեւելեան Խնդրի ազդակներից մէկն է և՛ Հայը — առանց որի այդ Խնդիրը վերջնականապէս չի կարող վճռուել որ և է կերպով։ — Յն՝ տա ընկրկել, դաւաճանե՛մ մեզ, յայտարարելով թէ մեզ համար այլևս Հայկական Խնդիր չկայ, այլ կա՛յ միայն ընդհանուր Օսմանեան խնդիր, թէ՛ սխալաբան գտնուել հոգեբանական բուպէին խաղալու այն դերը, ինչ որ ազատագրուող ժողովուրդներին յատուկ է։

Եթէ մենք ա՛յնքան անարդ լինենք որ ինքներս մեր Դատը ուրանանք, ապա այդ Դատը չեն կարող ժխտել և հաշուի չառնել ուրիշները՝ Իհարկէ իրենց շահի տեսակէտից, բայց երբ այդ շահը զուգորդուած, կըցւում է մերինի հետ, մենք այդտեղ կորցնելիք ոչինչ չունինք։

Ռուսը և Թուրքը զօրաբանակներ են կեդրոնացնում իրենց սահմանների վրան։

Վերջին օրերս մեզ հասած տեղեկություններից երեւում է որ Յարի կառավարությունը այժմս մի առանձին նշանակալից ժպիտով է դիմում Հայերին, — բայց ինքն էլ գիտէ, որ այդ ժպիտներից մենք այլևս խաբուողը չենք, դա շա՛տ առաջ էր, և մեր փորձառու-

թիւնը շա՛տ սուղի արժեք մեզ։ Ինչ էլ լինի, բայց առօրեայ իրողութիւնն է, որ նա այժմս մասնաւորապէս ուզում է սիրաշահել Հայերին, ու դրա հետ միասին կուկասեան իր զօրաբանակների հրամանատարների մեջ գլուխ է կանգնեցնում Հայերին, — դրանք բոլորը նոր չեն։ Բայց ինչ որ նոր է, այդ այն է, որ Յարի պատասխանատու պաշտօնեաները մանրամասն տեղեկութիւններ են հաւաքում Թիւրքիայում գործող Հայ յեղափոխական ոյժերի մասին, նոյն իսկ այդ կողմից նրանք չեն քաշւում երէկուայ իրենց հալածած յեղափոխականների հետ բերանի գալու, և մասնաւորապէս յ ա ն կ ա խ ու թ իւ ն գիտնալ թէ ուր-թիւրքական ընդհարման օրին Հայ յեղափոխական կուսակցութիւնները ի՞նչ զիրք կուզեն բռնել։

Պատասխանը շատ պարզ, շատ որոշ է։

Կա՛յ Հայկական Խնդիր, կա՛յ Հայաստան, կա՛յ Հայ ժողովուրդ՝ այդ Խնդրի ազդակը և նա իր պատմական ձգտումից ձեռք չէ վերառած։

Եւ սա մի ամբողջ ծրագիր է հետաքրքրողի համար։

ԹՈՒՐԿ ԲՈՆԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

«ԵՐԻՏԵԱՆԻ ԹՈՒՐԿԵՐԸ»

Թուրք բռնապետությունը, այսօր, առելի քան երբ և է, գտնուում է ներքին և արտաքին լուրջ բարդությունների ու դժուարությունների առաջ։

Երբ, այս պարագային ի՞նչ են մտածում անել նրանք, որոնք իրենց անունում են «Երիտասարդ Թուրք» երբեք ում են նրանք իրականությունից բղխած այնպիսի ծրագրեր, որոնց կիրառութեամբ հնարաւոր լինէր սպառնացող այդ վտանգների առաջն առնել և ընդհանուր Թիւրքիան այնպիսի Նոր Հիմունքների վրայ դնել, որ թէ՛ իր պետական գոյութիւնը շարունակել կարողանար և թէ՛ իւր բաղկացուցիչ ժողովուրդներին շատ ու քիչ դահ լինելու առիթը և իրաւունքը տար։

Խնդրի էութեան մեջը մտնելուց առաջ մենք այստեղ ևս վերակրկնում ենք պատմական այն փաստը, որ մինչև ցարդ «Երիտասարդ Թիւրքիան» քաղաքական այնպիսի մի կուսակցութիւն չի եղել, ինչպիսին որ եղած են «Երիտասարդ Իտալիան», «Երիտասարդ Զուլցերիան», «Երիտասարդ Գերմանիան», «Երիտասարդ Ֆրանսիան», և այլն, և այլն. — եղած են միայն «Երիտասարդ Թուրք» երբ, անհատներ կամ փոքրիկ խմբակցութիւններ՝ առանց կանոնաւոր կազմակերպութեան, և առանց օսմանեան կայսրութեան մեջ եղած բոլոր տարրերի մասնակցութեան, և այդքան միայն։

Այժմ վեր առնենք «Երիտասարդ Թուրք» երբն այնպէս, ինչպէս որ նրանք երևան եկան վերջին ամիսներում։

Անցեալ տարուայ դեկտ. 27-29 ին, Եւրոպայի մեջ կայացաւ «Օսմանեան Կայսրութեան ընդդիմադիր կուսակցութիւնների Կօնգրէսը»։ Կօնգրէսը գումարելու համար կազմուած էր մի բնիք, որի անդամներն էին, ինչպէս երևում է հրաւիրագրերից, «Դրօշակեան Կօմիտէի», «Միւսթեան և յառաջադիմութեան Օսման Կօմիտէի», և «Մասնաւոր ձեռնբեցութեան, ապակեղոնացման և սահմանադրութեան Օսման Դաշնակցութեան» ներկայացուցիչները։

“Կօնգրէսս, ին ծանակցել ուզող ուրիշ կուսակցութիւններ ինչ ա՛ն հրաժեշտ նախապայճաններ պէտք է ընդունեն: — Ահա՛ այդ պայմանները՝ համաձայն հրաւիրագիր-կոչի, որ ուղարկուած էր երեք “ներկայացուցիչ” ներքի կողմից:

“Կօնգրէսսը աչքի առաջ ունենալով գործնական միջոցներ միայն, օրէնսդրական ո՛չ մի ծրագիր վիճաբանութեան չի կարող առնել: Բացի դրանից՝ Օսմանեան կայսրութեան անկախութեան և անբողջականութեան սկզբունքը պիտի ճանչցուի և յարգուի”:

Եւ հրաւիրագիր-կոչը աւելացնում էր որ “Կօնգրէսս” մէջ քննութեան պիտի ենթարկուեն միայն հետեւեալ հարցերը:

1.—Տապալել ներկայ ըէժիմը:

2.—Հաստատել ներկայացուցչական ըէժիմ (Պարլամենտ):

3.—Որոնք խաղաղ և յեղափոխական այն միջոցները, որոնք կարող են այդ նպատակին հասնել:

Անցնենք խնդիրների վրայից կարգով, ի հարկէ շօշափելով միայն այն կետերը, որոնք յարաբերութիւն ունին “Երիտասարդ Թուրք” երի ընդդիմած սկզբունքների և հայեցակետերի հետ ու նրանց դիրքն են որոշում Օսմանեան կայսրութեան մէջ յուզուող հարցերի նկատմամբ պատմական այս՝ բոլէշներին մէջ:

“Կօնգրէսս”ի մէջ Օրէնսդրական ո՛չ մի ծրագիր վիճաբանութեան չպիտի առնուէր, — որոշուած, համաձայնուած էր առաջուց:

Մենք բոլորովին հակառակն ենք ծածկում: “Երիտասարդ Թուրք” երբ իրենք առաջինը պիտի լինէին պահանջողները, որ օրէնսդրական ուրոշ ծրագրեր քննութեան առնուէին և հէնց այդ էական խնդրի մասին փոխադարձ հասկացողութիւն և համաձայնութիւն և համաձայնութիւն և համաձայնութիւն: — Այդպէս էր պահանջում անկեղծութիւնը, այդպէս էր թելադրում ընդհանուր Թուրքիայի և նրա մէջ ապրող բոլոր ժողովուրդների շահը ու նրանց ունեցած և պատմական օրէնսդրական ճանաչուած դատերի գոյութեան իրողութիւնը և իրաւունքը: — Ամենից առաջ անհրաժեշտ էր գիտնալ թէ “Երիտասարդ Թուրք” երբ օրէնսդրական ինչ հիմունքներ են ուղում ստեղծել նոր Թուրքիայի համար: Յայտնի է Թուրք բռնապետութեան դիրքը, ինչ պիտի լինէր իրենցը: Իրենք ինչո՞վ պիտի տարբերուէին այն ոչ թերից, օրէնսդրական տեսակետով, որ մինչև ցարդ Թուրքիան վարել էին և առիթ տուել բազմացուցիչ յառաջագնացողութիւնների անջատուելուն, ապրտամբելուն, դժգոհելուն: Մեզ՝ հայերի, ծանաւորապէս, հետաքրքրող հարցն էլ հէնց այդ էր և զրանից էլ, այդ խնդրի բաւարար լուծումից էլ նրա նկատմամբ որոշ եզրակացութեան գալուցն էլ կախումն կունենար մեր հայերիս դորձակցութիւնը “Երիտասարդ Թուրք” երբ ինչ որ վերաբերում է ընդհանուր օսմանեան պետութեան վերանորոգման գործին: Դժբախտաբար բիւրօն կազմող “ներկայացուցիչներ” ի կողմից քողի տակ էր թողնում այն աւագ կարեւորութիւն ունեցող հարցը, որ “Կօնգրէսս”ի մէջ յուզուող խնդիրների խոսկան լծակը պիտի լինէր, և հէնց այդ մութ միացած կէտը բաւական էր, որ “Կօնգրէսս”ին անվստահութեամբ և կասկածաւորով վերաբերուէին, և իրաւամբ, Մակեդոնացիները, Սրաբները, Ալբանացիները հայերը և Յունները: Հայերի կողմից “Երօշակեան Կոմիտէ” ժամանակցելը ոչինչ ցոյց չի տալիս և ո՛չ էլ ունէ հետեւանք կյառաջացնի, — մեր Խնդիրը կմայայնապէս, ինչպէս որ էր “Կօնգրէսս”ը գումարուելուց առաջ, այնպէս որ հայ ժողովուրդը դարձեալ, միշտ և շարունակ, իր

սկզբնական դիրքի մէջը կմնայ, իր սկզբնական այն դիրքի մէջը, ինչ որ էր 80-ական թուականներից. և Հայկական Խնդիրը, ծաղկահայ Դատը նորից առաջ կերթայ իր ինքնուրոյն ճանապարհով, ինչպէս որ մինչև ցարդ. — մինչև որ “Երիտասարդ Թուրքեր”ը օրէնսդրական և այլ կարեւոր խնդիրներ ձառնին կանխապէս որոշ հասկացողութեան և համաձայնութեան չզան մեզ հետ՝ ընդհանուր Թուրքիայի վերանորոգութեան և պահպանութեան խնդիր չլայ ու չի կարող լինել մեզ համար:

Կրկնում ենք, եթէ “Երիտասարդ Թուրք” երբ ուզում էին որ Ալբանացիները, Յունները, Մակեդոնացիները, Արաբները, Հայերը, Ասորիները, Սիրիացիները համապատասխան կցէին ընդհանուր՝ նոր Թուրքիայի վերանորոգութեան գործին, և այդ անկեղծօրէն, առանց որ և է վերապահութեան, — ապա առաջին և ամենաէական նախապայմանը պիտի լինէր սկզբից և եթ զիտնալ՝ թէ նոր Թուրքիան օրէնսդրական ինչ էր և ոչ ուրիշ պիտի ունենար, ինչ նոր հիմունքներ վրայ պիտի դրուէր, որպէսզի զանազան ժողովուրդների ներկայացուցիչները զայն և իրենց աշխատանքը բերէին ընդհանուր վերաշինութեան գործին: Համաձայնութիւնը՝ զէթ նուազագոյն չափով, խոսկապէս այդ խնդրից պիտի սկսուէր, նա էր որ համագործակցութիւն կարող էր յառաջացնել կամ ո՛չ: “Երիտասարդ Թուրքեր”ը այդտեղ էր որ պարզ և անաբօղ կերպով երևան պիտի գային:

Նայենք մեր շուրջը: Վեր առնենք Ռուսիան: Այստեղ էլ իշխում էր նոյն բռնակալութիւնը, ինչ որ ծաղկատառում: Նոր Ռուսիա կազմել ուզող կուսակցութիւններից՝ Ռուս. Սօցիալ-Դեմօկրատ Կուսակցութիւնը այդ բռնակալութեան մէջ պարփակուող ամբողջ ժողովուրդը՝ առանց ծագման, ցեղի և կրօնի խտրութեան, երկու դասակարգի բաժանեց և ապա առաջարկեց՝ ընդհանուր, ուղղակի, գաղտնի և հաւասար քուէի գործադրութեամբ առաջ բերել Օրէնդրական մի ճարմին, որ նոր Ռուսիային տար քաղաքական, անտեսական և ընկերային այն հիմունքները, ինչ որ ժողովրդական ներկայացուցիչների կամքը կթելարէր, ու դրա հետ միասին, սկզբից ի վեր, նա ճանաչեց և յարգեց բաղկացուցիչ ժողովրդներ իր ազգային և անհատական գոյութեան իրաւունքը: Եւ գաղտնի և քննաւարութեան և կամ կատարեալ ինքնավարութեան ձևերով:

Ռուս. Սոցիալ-Դեմօկրատ Կուսակցութիւնը առաջուց և եթ, նոյնպէս, ճանաչեց ազգերի ինքնօրոշման և ինքնավարութեան իրաւունքը: Եւ ահա, այդ կուսակցութիւնների շուրջը բոլորուեցան տարբեր՝ ամէն ազգերից: Ու բացի դրանից՝ կազմուեցան ուրիշ կուսակցութիւններ էլ, սրանք իրենց անհատական գոյութիւնը պահելով համարձակ՝ այդ և ուրիշ կուսակցութիւնների հետ գործակցեցին նոր Ռուսիա յառաջացնելու համար: Եւ այդ նոր Ռուսիան պիտի գար ո՛չ թէ մէկ ժողովրդի, արտօնեալ մէկ դասակարգի միայն բաւականութիւն տալու, այլ, որոշ չափով, բոլոր ժողովուրդներին, բոլոր դասակարգերին: Հատկանալի է, ուրեմն, այն եռանդը, որ Ռուս և այլ ազգերի մէջ գործող կուսակցութիւնները երևան դրեցին՝ Յարկովի դէմ մղած իրենց պայքարի մէջ:

Եթէ պատմական օրինակների մէջ մտնելու լինէինք, կամ ժամանակակից ուրիշ պետութիւնների կեանքը քրքրէինք, կտեսնէինք որ նոյն երևոյթները, որոշ չափով, կրկնուած են և՛ նրանց մէջ, — երբ խնդիրը վերաբերել է Հինը տապալելու և նորը կառուցանելու:

Արդ, բերում են “Երիտասարդ Թուրքեր”ը այդպիսի մի ծրագիր. ցանկանում են արդեօք օրէնսդրական մի այնպիսի մարմին կազմել, ուր Թուրք կայսրութեան բոլոր տար-

բերը անխտիր՝ ընդհանուր, ուղղակի գաղտնի և հաւասար քուէի իրաւունքով ստեղծէին այնպիսի օրէնքներ, այնպիսի կարգեր, որ Նոր Թիւրքիայի Հիմունքները կազմէին և բոլոր ժողովուրդներին, առանց խտրութեան ցեղի, որոշ չափով գէթ բաւականութիւն տալին՝ ինչ որ վերաբերում է նրանց պատճառահաստատական գոյութեանը և, բացի դրանից՝ արտադրող, աշխատատեղ, գիւղացի դասակարգերի իրաւունքները ճանկացուէին, որպէս ծարիր, որպէս քաղաքացի:

Հին Թիւրքիան վարող ոյժերը ստեղծել, դրել էին օրէնքներ—տիրոջների կամքի արդիւնք—և ստիպել, բռնապատել սրով այդ օրէնքներին հնազանդի: Նա չէր ճանաչել ո՛չ տիրող, նուաճող ժողովուրդների իրաւունքը, որպէս պատմական անհատականութեան, և ո՛չ էլ աշխատատեղ, գործատու դասակարգին: Նոր Թիւրքիան տարբերութիւն պիտի ունենար դրանից:—Ահա՛ խնդիրը, որ “Երիտասարդ” ներք առանձին պատրաստականութիւն պիտի ունենային ներկայացնելու Ալբանացիներին, Մակեդոնացիներին, Արաբներին, Յոյներին, Հայերին, որպէսզի նրանք ևս գային գործակցելու, կաւորձ տալու Թիւրքիայի ընդհանուր վերաշինութեան գործին:

Որոշ է “Միութեան և յառաջադիմութեան Օսման կոմիտէ”ի ծրագիրը: Ահա նրա գլխաւոր կէտերը:

- 1.—Դաճնկէցութիւն Սուլթան Համիտի:
- 2.—Պահպանել Օսմանի դինաստիան:
- 3.—Ժխտել չճանաչել օտար պետութեանց միջամտութիւնը:
- 4.—Բազմապատկուց ազգութիւնների համար չճանաչել ո՛չ կատարեալ և ո՛չ էլ վարչական ո՛ր և է ինքնավարական իրաւունք: Զնջել նրանց ունեցած և պատմականօրէն ձեռք բերած ազգային, անհատական բոլոր արտօնութիւնները:
- 5.—Պահել Թիւրքիայի մինչև ցարդ ունեցած կրօնական, ընկերային և՛ տնտեսական բոլոր հաստատութիւնները, հետեւապէս և Սուլթանիդը ու Խալիֆայութիւնը:
- 9.—Թշնամի նկատել կայսրութեան մէջ այն տարբերքներ, որոնք ձգտում են կա՛մ վարչական և՛ կա՛մ կատարեալ ինքնավարութեան, ևս՝ աւելի՛ անջատման:
- 7.—Օսմանեան կայսրութեան մէջ ճանաչել միայն մի ժողովուրդ, մի ազգայնութիւն, այն է՝ Օսմանեան, — հետեւաբար Հայ, Յոյն, Ալբանացի, Արաբ... իրենց պիտի նկատեն Օսմանցիներ, ինչպէս որ Բաքերը, Բրեստները իրենց ճանաչում են Փրանսիացիներ:

8.—Վերահաստատել Միդհատի Սահմանադրութիւնը:—Պաշտպանել արտօնեալ դասակարգերի գոյութեան և տիրապետութեան իրաւունքը:

Որքան որ “Կօնգրէսիստ”ները այդ խմբի ծրագրի շուրջն են համերաշխել, այնուամենայնիւ՝ մենք մի կողմ ենք թողնում, այժմ, այդ ծրագրի քննադատութիւնը, այդ եղած է ուրիշ անգամ. մենք ասել ենք, և դարձեալ ասում ենք, ու միշտ էլ պիտի ասենք, որ “Երիտասարդ”ները այդ ծրագիրը և ո՛չ մի գործակցութիւն կարող է գտնել Թիւրքիայի բազմապատկուց ժողովուրդների կողմից, և ո՛չ էլ որ և է համակրութեան արժանանալ, մանաւանդ հայերիս կողմից:

Իրաւ է “Մանաւոր ձեռներեցութեան, ապակեղորնացման և սահմանադրութեան Օսման Դաշնակցութիւնը” յայտնի չափով ընդունում է պետական ապակեղորնացման անհրաժեշտութիւնը, բայց դա լոկ մի անհատի բաղձանք է: Արժանահաւատ աղբիւրից մեզ յայտնի է, որ այդ տիրույթը ունեցող “Օսման Դաշնակցութեան” պարագլուխը սպառնալիքի ենթարկուեցաւ և ստիպուեցաւ “մասնաւոր ձեռներեցութեան”

մակիրը աւելացնել, որպէսզի միւս “Երիտասարդ”ներին բաւականութիւն տայ և յայտարարի թէ այդ իղձը անհատական է և ո՛չ թէ ո՛ր և է մի խմբի, մի կազմակերպութեան կամ բոլոր “Երիտասարդ Թուրքեր”ինը: Եւ փաստ է այն, որ բոլորը միասին որ և է իրաւունք չեն ունեւորում ընդունել աշխատատեղ, արտադրող դասակարգի համար:

Ուրեմն, երբ Թուրքերի մտաւոր բարձրութիւնը ներկայացնող “Երիտասարդ”ները այդ միտումները և ցանկութիւնները յայտնի են, բացայայտ է, և դա վիճաբանութիւն չի կարող վեր առնել, որ իրենք այժմ էլ ընդմիջում ճանկացում բացարձակ նապիօնալիստներն են, և որ աւելի խիստն է՝ իսլամ նապիօնալիստներ, ու իրենց առաջնական մտածումներից ոչինչ չեն ձգել — այն է՝ ամէն բանից առաջ աշխատել նուաճող ազգերի դատերը խեղդել: Հէնց դրա համար էլ ասում ենք որ Թիւրք կայսրութեան մէջ եղող միւս ազգութիւնների գործակցութիւնը և աշակցութիւնը ցանկացող “Երիտասարդ”ները իրենք առաջինը պիտի լինէին — և անկեղծութիւնը այդ էր պահանջում — որ վիճաբանութիւն բանային և քննութեան ենթարկել տալին “Օրէնսդրական մի Ծրագիր” ու այդ նկատմամբ որոշեալ հասկացողութեան և համաձայնութեան գալուց յետոյ միայն աշխատէին ձեռք բերել ուրիշների էլ համագործակցութիւնը՝ ընդհանուր Թիւրքիայի վերաբերմամբ: “Երիտասարդ”ները կանխապէս համոզուած պիտի լինէին, որ դա էր խնդրի հանգույցը, դա էր պիտաւորապէս օսմանեան պետութեան մէջ եղող ընդդիմադիր ուժերին և կուսակցութիւններին բաժանողը, հետեւապէս և դա էլ պետք է լինէր նրանց միացնողը:

Կազմակերպիչ բերօջի այդ մասին խոստովողական դիրք բռնելը և Կօնգրէսի մէջ չվիճաբանելու նախապայման դարձնելը գալիս է յոյց տալու, որ անցեալ դեկտեմբեր 27—28-ին կայացած “Կօնգրէսը”, պիտի լինէր այն, ինչ որ եղաւ 1902-ինը, այսինքն իր արդիւնքով մի կատարեալ գէրօ, և այլապէս էլ չէր կարող լինել:

Մենք՝ Հնչակեաններս որ ունինք միայն Հայկական Դատ և Հայաստան, մեր երկրի նկատմամբ, առանց ծագման, ցեղային և կրօնական խտրութեան, ընդունած ենք Օրէնսդրական հետեւեալ ծրագիրը:

- 1.—Օրէնսդիր Ժողով՝ ընտրուած ժողովրդային ընդհանուր, ուղղակի, գաղտնի և հաւասար քուէարկութեամբ: Օրէնսդիր Ժողովը պետք է ունենայ ամէն իրաւունք քննելու, վճռելու երկրի քաղաքական, տնտեսական ու հասարակական բոլոր հարցերն և օրէնքները: Նա պետք է ունենայ օրէնսդրական ամէն իրաւունքներ:
- 2.—Նահանգային ընդարձակ ինքնավարութիւն:
- 3.—Համայնական ընդարձակ ինքնավարութիւն:

4.—Թէ Օրէնսդիր Ժողովը համար և թէ՛ նահանգային ու համայնական ինքնավար վարչութիւնների համար ներկայացուցիչներ ընտրելու, ինչպէս և ընտրելի լինելու, իրաւունք ունի ամէն չափահաս քաղաքացի՝ առանց խտրութեան ազգութեան, դասակարգի ու կրօնի:—Ահա՛ օրէնսդրական ծրագիրը, որի կիրառութեամբ մենք ցանկանում ենք յառաջ բերել Երիտասարդ Հայաստան, մի երկիր՝ որ իր Օրէնսդրական կարգ ու սարքով բոլորովին տարբերուէր Հնից: Բաւական է այդ սկզբունքները ընդարձակել ամբողջ Թիւրքիայի վրայ, և կրտացուի, իրաւացի է, Նոր Թիւրքիա:

Նոր Թիւրքիա ստեղծել ուզող “Երիտասարդ Թուրքեր”ը ընդհանուր Օրէնսդրական այդպիսի մի ծրագիր էր որ պիտի աշխատէին ներկայացնել: Եւ այդ խնդրից իրենց խոստովելը արդէն բացայայտ կերպով ցոյց է տալիս, որ իրենք անկարող են Նոր Թիւրքիա ստեղծելու այնպիսի ոյժ հանդիսանալ, ինչոր եղան Նոր Ռուսիա ստեղծել ձգտող երիտասարդ ոյժերը:

Եւ այստեղ զնոսմ ենք հետեւեալ հարցը,—իրո՞ւ որ կազմակերպիչ բնութիւնը “ներկայացուցիչներ”ը, կանխապէս, ըստ բնական ընդունած չեն եղել Օրէնսդրական որ և է ծրագիրը:

Մեր կարծիքով՝ նրանք այսպիսի մի ծրագիր արդէն ընդունած եղել են, թէ և չխոստովանելով, — և Օրէնսդրական այդ ծրագիրը եղած է Միջհատի Սահմանադրութիւնը:

Ապացոյցանքներ են թէպէտ մի քանի խօսքով:

Կազմակերպիչ բնութիւնը երեք “ներկայացուցիչներ”ը կանխապէս համաձայնած են եղել կազմակերպիչ “Կոնգրէս”ի մէջ վիճաբանութեան ենթարկել տալ “ներկայացուցչական ընտրութիւն” սկզբունքը: Այսպէս էլ եղած է: Կոնգրէսիսանքը այդ խնդիրը քննութեան են առած և ընդունած են “ներկայացուցչական ընտրութիւն” հաստատութիւն (պարլամենտ)”, ինչպէս որ երևում է “Յայտարարութիւն”ից:

Ուրեմն բնութիւնը դրած երկրորդ հարցը նոյնութեամբ ընդունուել է Կոնգրէսիսանքի կողմից:

Ու մենք ասում ենք, որ բնութիւնը անկասկածաբար “ներկայացուցչական ընտրութիւն” հարցը դրած ժամանակին, աչքի առաջ են ունեցել Միջհատի սահմանադրութիւնը՝ թէ և առանց խոստովանելու և որոշ կերպով ասելու: Նոյնը արել է և՛ “Կոնգրէսը”, դարձեալ առանց բացայայտ կերպով այդ բանը արտայայտելու:

Հասկանալի է որ, ո՛չ բնութիւնը և ո՛չ էլ “Կոնգրէսը” անսքող կերպով չէր կարող ասել, որ իրենց առաջարկած և ընդունած “ներկայացուցչական ընտրութիւն” Պարլամենտը, ո՛չ այլ ինչ էր, եթէ ո՛չ Միջհատեան սահմանադրութիւնը, որովհետեւ նրանք շատ լաւ գիտէին որ բաւական էր այդ սահմանադրութեան առաջին տալ, — և ամէն կողմից իսկոյն կը գիտնային իրենց բռնելիք զիրքը, ուստի աւելի բարձր են համարել առաճափական տերմ գործածելու: Երբ պատմականօրէն յայտնի է որ Միջհատի սահմանադրութիւնը ուղղուած էր (1876) ապստամբ Բալլարիայի դէմ, երբ որոշ է թէ նա ինչպէս պաշտպանում է բռնապետական, թէպէտ տական, ինքնակալական սկզբունքներ ու իր ընդգրկած սահմանադրական ընտրութեան եղանակը պարզ նշարկաւ էր ունեցել թէ՛ ներքին բողոքացուցիչ ազգութիւնների բողոքի ձայնը խեղդելու, թէ՛ պետութեանց միջամտութեան առաջն առնելու, թէ՛ աշխատաւոր, արտադրող ժողովրդին առանց որ և է իրաւունք տալու և թէ Իսլամ նացիօնալիզմը թագաւորեցնելու իր բոլոր զօրութեամբը,—ու արդէն հերքել էր “Երիտասարդ Թուրքեր”ի դիրքը պարզ կերպով երևան բերելու և ցոյց տալու որ նրանք այսօր էլ այն են, ինչ որ էին տարիներ առաջ և որ իրենք ոչինչ, բացարձակապէս ոչինչ չեն ուղղում թողնել իրենց արդէն տաճած սկզբունքներին:

Եւ միթէ՞ դա պարզ չէ:

Ներկայացուցչական են այն բոլոր ընտրութիւնները, ուր ժողովուրդը մասնակցութիւն ունի մի երկրի օրէնսդրական և կառավարական գործերի մէջ: Բայց էական, զլխաւոր, ամէն ինչ որոշող խնդիրն այն է, թէ ժողովրդի այդ մասնակցութիւնը կատարուած է ի՞նչ չափով և ի՞նչ եղանակով:

Օրէնսդրական և կառավարական գործերին մասնակցելու նկատմամբ ընդունուած սկզբունքները և եղանակներն են որով ներկայացուցչական ընտրութիւնները իրարուց տարբերուած են:

Ներկայացուցչական ընտրութիւն է բերում և՛ Ռուսական Գոսման, նոյնը և՛ Պրուսական Լանդտագը, ինչպէս և՛ Պարսկական Մէշլիսը:

Ներկայացուցչական ընտրութիւն ունի և՛ Անգլիան, Բելգիան,

Աւստրիան, Լաչին, Լաչին, — արանք էլ միւս ծայրը:

Տարբերութիւնը ինչի՞ մէջ է,—այն եղանակի և չափի, որով այդ երկրները ժողովուրդները մասնակցում են և ընդհանուր ներկայացուցչութիւն յառաջ բերում: Մէկտեղ՝ Պրուսիայում, Ռուսիայում մասնակցում են այդ ժողովրդից բարձր ազնուականները, հոգևորականները, կալուածատէր-հողատէրերը, բուրժուաները, պետական պաշտօնեաները,—ժողովրդական դանդաղածը, մասսան այդտեղ որ և է մասնակցութիւն չունի, չունի և՛ մասնակցութիւն, ինքնակալութիւնը, եթէ նա զուրկ է նիւթական, կալուածատիրական ցէնը (սակը) ունենալուց: Այստեղ չի ճանչցում և յարգում բողոքացուցիչ ազգութիւնների անհատական գոյութեան և տեղական քաղաքական հաստատութիւնների սկզբունքը,—Պրուսական Լանդտագը այդ մասին կասկած չի թողել:

Միւս ծայրում՝ Բելգիայում, Աւստրիայում, և՛ այդ ներկայացուցչական ընտրութիւն, բայց այդ տեղերը համարեալ թէ ժողովրդի բոլոր մասերը, որպէս քաղաքացիներ, մասնակցում են իրեց բուռն կերպի օրէնսդրական և կառավարական գործին՝ ու՛ բացի դրանից՝ բողոքացուցչական ընտրութիւնների համար—Աւստրիան օրինակ—ճանչցում է որոշեալ իրաւունքներ, որ բղխում են տեղական պայմաններից և պատմական անցեալից:

Արդ, քանի որ ներկայացուցչական ընտրութիւն որակող յատկանիշը բուն է, ձայնը, ժողովրդի մասնակցութեան չափը և եղանակն է, “Երիտասարդ Թուրքեր”ը, ուրեմն, ինչո՞ւ համար պիտի խուսափէին այդտեղ որոշ և դրական կերպով իրենց մտածածութիւնները արտայայտելուց: Եթէ փոխում մի բան կար, իրենք չպէտք է աճապարէին առաջինը յայտարարելու, որ իրենք մի կողմ են թողած իրենց նախկին դաւադրութիւնը,—այն է՝ Թուրքիայի ընդհանուր բարեփոխութեան գործը ճանաչել միմիայն Միջհատի սահմանադրութեան վերահաստատութեամբ և բողոքացուցչական ազգութիւնների ու աշխատաւոր, արտադրող դասակարգի համար ամէն իրաւունք ժխտելով:

Ի՞նչ էր իրենց ցանկութիւնը, ներկայացուցչական ընտրութիւնը (սակի) վրայ, թէ՛ ընդհանուր, ուղղակի, գաղտնի և հաւասար բանաձևով, ինչպէս որ պահանջում են բոլոր նրանք, որոնք նորը ստեղծելու պատմական միաստիան են իրենց վրայ առել:

Ուրեմն այդտեղ, որոշակի պարզ զիրք չբռնելը, անբաժնի կերպով չբացատրելը իրաւունք է տալիս ամէն դիտողի կարծելու, որ “Երիտասարդ Թուրքեր”ը թէ՛ բնութիւնը և թէ՛ “Կոնգրէս”ի մէջ անց են կացնել տուել Միջհատի սահմանադրութեան գաղափարը և աշխատել նրա շուրջը համադրականութիւն, համերաշխութիւն կայացնել,— թէ և առանց իրենց զիրքը որոշ կերպով յայտնելու:

Բայց ինչո՞ւ ասենք թէ ամէն դիտող իրաւունք ունի կարծելու, քանի որ խնդիրը շատ որոշ է այժմս:—Մէշ-վէրէթ”ը “Միտութեան և Յաւաքագիծութեան Օսման Կոմիտէ” պաշտօնական օրգանն է և իրեն յայտարարում է բերան ամբողջ “Երիտասարդ Թուրքիայ”ի—և դա ճիշտ է այն տեսակետով, որ նա անշեղ կերպով կանգնած է պատմական “Երիտասարդ Թուրքիայ”ի սկզբունքների վրան: Յունուար 1, 1908, “Մէշվէրէթ”ը մեզ ասում է հետեւեալը. “Մենք մեր զէնքերը վայել կը դնենք” հէնց որ պարլամենտը կվերահաստատուի”: — Մենք մի կողմ ենք թողնում այն ընթացիկ եղբւր, որ “Երիտասարդ Թուրքեր”ը պարլամենտ, ներկայացուցչական ընտրութիւն տեսելով հակադէմ են բացառապէս Միջհատի սահմանադրութիւնը: Բայց “կվերահաստատուի”, բառը արդէն ամէն ինչ պարզ, որոշ և անսքող կերպով երևան է դնում: “Կվերահաստ-

ները իրենք ի՞նչպես կարող են չճանաչել, չյարգել այն իրաւունքը, որ ծիջ ազգայնական է Կարձեղ, երբ իրենց ազգակցական իրաւունքը ճանաչել են ոչ իսկ թուրք պետութիւնը ինքը. մէկը չի կարող իր իրաւունքը ժխտել, չճանաչել, երբ արդէն այդ իրաւունքը մի իրողութիւն է և այդպէս էլ ճանաչուած է ուրիշների կողմից:

Թուեմք օրինակներով: “Երկրասարդ Թուրքեր”ը ամենախիստ բաւերով յարձակուած են գործուած Եւրոպական պետութիւնների վրայ — մի կողմ թողնենք այդ պետութիւնների շարժառիթները — երբ նրանք միջամտուած են, այս րոպէիս, Մակեդոնական խնդրի մէջ, իրենց առաջարկած և պաշտպանած բարենորոգումների ծրագրով: “Երկրասարդ”ները իրենց այդ յարձակումները պատճառաբանուած են նրանով, որ այդպիսով Թուրքիայի անկախութեան և ամբողջականութեան իրաւունքի դէմ է գործուած: Նրանք փաստուած են որ արտաքին Պետութիւնները այդպէս միջամտելու որ և է իրաւունք չունին: Մակեդոնիայի բարեկարգելու խնդրը պէտք է մնայ կախումն ունեցող թուրք պետութեան իրաւունքից: Եթէ այդ թէպէտ պաշտպանուած են “Երկրասարդ Թուրքեր”ը, կարող են նոյնը պաշտպանել և՛ Մակեդոնացի յեղափոխականները. — երբէք:

“Երկրասարդ Թուրքեր”ը մինչև վերջ չճանաչեցին Հայկական Խնդիրը և նրա դէմ պայքար մղեցին “Ծերունի”ները ո՛չ պակաս թափով: Նրանց անսակէտով Բերլինի 61-րդ յօդուած, Մայիս 11-ի ծրագիր՝ դրանք օսմանեան անկախութեան սկզբունքը ստնակողով գործողութիւններ են, ուստի իրենց ամբողջ ոյժով կռուել են այն պետութեանց դէմ, որոնք այդ գործողութիւնների կիրարկութեանը, այսպէս թէ այնպէս, կամեցած ինքն են ցոյց տուած: Կարող է մի այդպիսի թէպէտ Համակարծիք լինել մի Հայ կուսակցութիւն. — մենք այդպէս ունինք “ոչ” պատասխանը:

Ի՞նչպէս կարելի է մէկին ստիպել որ ինքը իր ձեռքով իր իրաւունքի դէմ կռուի, լինի նոյն իսկ այդ իրաւունքը շատ չնչին, բայց չպէտք է ձուռնալ, որ նա վերջապէս իր աւուրն է: Ուրեմն, “Երկրասարդ Թուրքեր” ի թէպէտ Հայ և Մակեդոնացի ի Հարկին պէտք է կռուեն Եւրոպական պետութիւնների դէմ, եթէ՛ նրանք տրամադրութիւն ցոյց տալու լինին թրքական գործերին միջամտելու՝ Հայկական և Մակեդոնական գործերի պատճառով. — սա մի անտանելի պահանջ է, որի վրայ կարող էին կենալ միայն “Երկրասարդ Թուրքեր”ը:

Ընդունել Թուրքիայի ամբողջականութեան գաղափարը, դա ասելը դիւրին է, բայց փաստերը, իրողութիւնները:

Զբաժանուել Թուրքիայից, ս է պ ա ր ա տ ի ս տ չլինել, ասում են “Երկրասարդ”ները. բայց ինչո՞ւ Համար սէպարատիզմը Թուրքիայի պետական գոյութեանը մի յարակից երևոյթ է դարձել շարունակ. անշուշտ դա ունեցել է և ունի իր խորին պատճառները, որ բաւերի Համաձայնութեամբ չի կարելի վերացնել: Սէպարատիզմ, անջատականութիւն կայ այնտեղ, ուր կայ անյարակցութիւն (incoherence), ուր գոյութիւն ունին կեդրոնախոյս գորութիւններ. իսկ Թուրքիան անյարակցութիւնների, կեդրոնախոյս ոյժերի մի տիպար պետութիւն է եղել և է: Անջատականութեան, սէպարատիզմի ողն ինքնին կոչնչանայ, երբ պատճառը կվերանայ: Քանի որ պատճառը կայ, արդիւնքը անխուսափելի է: Արդ, այսքան ժամանակ անցնելուց յետոյ, նոյն իսկ “Երկրասարդ Թուրքեր”ը իրենք բերում են ծրագրային այնպիսի տեսութիւններ, որ սէպարատիզմի պատճառը ջնջուէր: Ծանաջում են նրանք նուաճուող ազգութիւնների անհատական գոյութեան իրաւունքը և այդ իրաւունքը պայմանաւորող սեպակական Հաստատութիւնները, — ո՛չ: Երբ ոչ՝ ապա ուրեմն այլևս ի՞նչ խելքով պահանջել ջնջումը այն երևոյթի, որ անխուսափելիօրէն կը

շարունակի գոյութիւն ունենալ, ինչքան էլ բարի ցանկութիւններ արտայայտուին այս և այն կողմերից:

Ուրեմն, բարբոսի անտեղի է “Երկրասարդ Թուրքեր” ի այն ձգտումը, որով նրանք պահանջում են որ նուաճուող ժողովուրդները միջազգայնօրէն ճանաչուած կրենց իրաւունքներից ձեռք վեր առնեն, Եւրոպական Պետութեանց միջամտութեան դէմ ելնեն՝ երբ նոյն իսկ նրանք այդ ժողովուրդների Համար գործելու լինին — Հարկ է իրենց շահի անսակէտից — և նրանց դէմ կռիւ յայտարարեն, երբ մէկն ու մէկը գաղափար չդնար թրքական պետական անկախութեան և ամբողջականութեան սկզբունքը խանգարել: Դա այնպիսի մի բէակց ի օն էր ա կ ա ն թէպէտ, որ “Ծերունիներն”, անգամ այդքան յեռ չեն գնացել:

“Երկրասարդ Թուրքեր”ը, որ այժեքան անտեղի կերպով դարձաւուած են արտաքին միջամտութիւնից և օսմանեան կայսրութեան կարծեցեալ անկախութեան և ամբողջութեան սկզբունքին պատրաստ են ամէն ինչ զոհաբերել, որի Համար և՛ աշխատում են իսկող ել բողոքող ազգութիւնների ձայնը և նրանց Դատերը, — իրենք մինչև ցարդ արդէն Հասկացած պիտի լինէին, որ Թուրքիան շատ թէ քիչ դէպի յառաջադիմութիւն, դէպի Եւրոպականութիւն մղող ոյժը եղել է այդ արտաքին ծիջածաւաթի ծիւնը: Եւ մեր այս ասածը ո՛չ ենթադրական իօսք է և ո՛չ էլ յարակարծիք (սլարաօքս), այլ պատմական մի իրողութիւն, որ Թուրքիայի իրականութեան մի մեծ մասն է կազմում: Չլինէր այդ արտաքին միջամտութիւնը՝ կա՛մ Թուրքիան այսօր կու գնացած կլինէր Հղորագոյնին, կա՛մ նա ունէր չէր տարբերուել այսօրուան Մարօկկոյից և Ալգանիստանից: Եթէ արտաքին միջամտութիւնը պետական անկախութեան ընկղբներին Հարուածել է — և այլպէս էլ չէր կարող լինել — ապա պէտք է ընդունել որ նա և՛ պահպանել է մի անաշխարհ ծիւնը, որ ծիւնը, օրգանական մի կաղմ, որ իսկական գոյութեան սեպակական Հիմունքներից զուրկ է եղել: Այնպէս որ, “Երկրասարդ Թուրքեր”ը չէ թէ արտաքին միջամտութիւնից պիտի դարդանայէին, այլ իրենք ի՛սկ այդ միջամտութեան վրայ մի մեծ բաժին յոյս պիտի դնէին, իրենց պաշտպանած գործը յաղթանակել տալու, եթէ իրօք իրենք ցանկութիւն ունէին՝ նոր Թուրքիա ստեղծելու: Ստեղծուած պայմանները անտեսել անկարելի է: Եւ միւս կողմից՝ Եւրոպական պետութիւններից շատերը ան կ ե ղ ծ օ բ է ն ցանկացել են նոր Թուրքիա տեսնել և նրանցից ոմանք այդ ուղեգծի վրան էլ կկանգնին, երբ Համոզուին, որ “Երկրասարդ Թուրքեր”ը ո՛չ թէ անուղղակի կերպով բռնապետութեան շարունակութեան են ձգտում, այլ աշխատում են Հինը տապալել բաղկացուցիչ ազգութիւններին դրական բաժին Հանելով՝ նորից: Եթէ իրենց վրայ ընդհանուր փոտահութիւն չկայ ո՛չ Եւրոպական կառավարութիւնների և ո՛չ էլ անկախ մտքերի կողմից, — այստեղ պատասխանատուն դարձեալ իրենք են! — Այս թողնենք, և անցնինք մի ուրիշ կարևոր կէտի:

Պատմական ընդհանուր ճշմարտութիւն է, որ ո՛ւր կայ Յեղափոխութիւն, այնտեղ կայ և՛ Հակա-Յեղափոխութիւն: Այդ երկու երևոյթները իրարու Հետ շաղկապուած՝ անբաժան մի միութիւն են կազմում: Չի կարող Յեղափոխութիւն լինել առանց Հակա-Յեղափոխութեան: Եւ դա Հասկանալի է: Յեղափոխիչ ոյժը, որքան էլ որ առաջին անգամ ուժեղ թափով առաջ գալու լինի և նոյն իսկ առաջին շարժումը յաղթելու էլ լինի, նա դարձեալ մէկէն չի կարող տապալել ամբողջ Հինը Պատմական այդ անցողակի շրջանի մէջ Հին ոյժերը միշտ կաշխատեն երես դալ, ընդդիմադրութիւն կազմակերպել և կռիւը շարունակել: Հինը մի անգամից Հարթ-Հաւասար չի լինում, այդպէս է ասում պատմութիւնը, այդպէս է բարդում յեղա-

փոխառող ժողովրդների անցեալը: Վերջնական յաղթութեան և տիրապետութեան համար հարկաւոր է երկա՛ր ժամանակի կռիւ և այն էլ ո՛չ թէ ճէկ, այլ ծի քա՛նի անդամ— նայելով յեղափոխուող ժողովրդի կուսաւորական բարձրութեան և ասպարէզի վրայ եղած հակամարտ ոյժերին:

Նայեցէ՛ք Թիւրքիայի ճէջածուր արմատներ ունեցող այն խաւաւր և ծթին ոյժին, որի վրայ ծանրանում է սուլթանականութիւնը և կրօնական մոլեռանդութիւնը: Աչքի աւաջ ունեցէ՛ք ծառայի անկրթութիւնը և յիշեցէ՛ք թէ մոլլան դեռ տէր է ճղկիթի, իսկ ճղկիթը թուրք ամբոխի համար ամէն ինչ է: Նայեցէ՛ք թուրք Հին ոյժերի կենսականութեանը և դրա հետ համեմատեցէ՛ք այն սակաւթիւ ծառը, որ եւրոպականութեան շատ ու քիչ ձգտող է, ու դրա հետ միասին աչքի աւաջէ՛ք բերէ՛ք Հակա-Յեղափոխական շրջանը: Պատմական այդ հեռանկարը կանխապէս որոշակի տեսնելը դժուար չէ:

— Յաւաքողէ՛մ, յեղափոխուող տարրը իր դէմպետք է ունենայ խաւաւրի այն ոյժը, որ յուսահատեցրել է բոլոր նրանց, որոնք ճանաչել և փնտրեցին Թիւրքիան: Եւ երբ այդ ոյժը իր ամբողջ բնազդով պիտի թափուի ամենամեծ զոհի՛ն՝ Հայի վրան, այդտեղ էլ "անկախութեան և ամբողջութեան" սկզբունքը յարգել և՛ ճանաչել նախապէս, օտար պետութիւնների միջամտութեան դէմ կռուել:

Ռուսական կայսրութեան նորագոյն կեանքը ձեզ օրինակ. նկատելով այն, որ ռուս յետադէմ զանգուածը "խուլիգան", "հայրենասէր", "խոկական ռուս", "ուղղափառ զաւակներ", և այլն, սրանք անհամեմատ բարձր են Թիւրքիայի ճէջ եղող համանման տարրերից: Դեռ մի կողմ թողնենք բուն ռուսական և բուն թուրք պայքարող ոյժերի անհամեմատելիութիւնը, — արդ, ռուսական ո՞ր կուսակցութիւնը, ի վին համագործակցութեան, կայսրութեան ճէջ գործող օտարազգի կուսակցութիւններից կանխապայման աւաւ ռուսական ամբողջութեան և անկախութեան վերաբերմամբ:

Քսան տարի է որ ճենք քաճուեցանք, միլիոնների հարստութիւն ձեռքներիցս փնայ, ճեր տուն ու տեղը դրոխք բերուածներին արուեցաւ. 300,000 զոհ տուեցինք, այժմ պատրաստուի՛նք կրկնապատիկը տալ՝ Օսման կայսրութեան վերանորոգութեան համար, միւրճուի՛նք արեան ճէջ, կանվերանորոգութեան համար, միւրճուի՛նք արեան ճէջ, կանխապէս խօսք տալով, որ այդ պահուն ճենք ո՛չ միայն արտաքին միջամտութեան դէմ կը լինենք, այլ նրա դէմ էլ կը կռուենք — սա մի անհեթեթութիւն չէ՞ "Երիտասարդ Թուրքեր"ի կողմից:

Բայց մի՞թէ այդ կէտը պարզ չէ՞, կասկած անգամ կարո՞ղ է լինել այդ մասին:

Եթէ "Երիտասարդ Թուրքեր"ը ատում են որ օսմանեան կայսրութեան անկախութեան և ամբողջականութեան պահպանութիւնը ամէ՛ն բանից վեր բռնել և ամէ՛ն ինչ ուղղւած են նրան, ենթարկել տալ, — ուրեմն ո՞ր զգացումը, ո՞ր տրամաբանութիւնը, ո՞ր պատմական թէզը, ո՞ր օրինակը ձեզ չպիտի թող տար տեսու. որ հայ ազգի, հայ ժողովրդի գոյութիւնը և փրկութիւնը ամէ՛ն բանից վեր՝ ճեղ համար: Եթէ իրենց դիրքը անվերաճելի է, ինչո՞ւ նոյնը չպիտի լինի և՛ ճերը: Պատմութիւնը ցոյց է տուել որ մի ազգ կարող է ճեռնել, մոլթիւնը ցոյց է տուել որ մի ազգ կարող է ճեռնել, անհեռանալ կռուի դաշտի ճէջ միայն, իւր և ո՛չ թէ ճէկ ուրիշ ազգի համար, — ազգութիւնները անհասանք չեն: Անհատը կարող է իր կեանքը զոհել մի ուրիշ հաւաքական մարմնի համար, բայց ո՛չ թէ ճէկ ամբողջ ազգ: Հայ ազգից աչքան ծանր զոհաբերութիւն պահանջող չպիտի աշխատէր նրա համար ինքնավարութեան մի կէտ անգամ դնել իր ճրագրի ճէջ: "Երիտասարդ"ները գէթ ա՛յլ ասպետութիւնը ցոյց պիտի տային,

գիտնալով որ հայ ժողովրդի վախճանը այն պիտի լինի, ինչ որ մի փոքր վերեւ առուեցաւ, եթէ նրանք իրենց հետեւելու լինեն և օսմանեան կայսրութեան վարկածին անկախութեան և ամբողջականութեան սկզբունքը ամէն բանից բարձր բռնեն:

Մինչև այստեղ հասկանալի և որոշ է "Երիտասարդներ"ի դիրքը, — նրանք այժմս էլ այն են, ինչ որ ճենք ասել ենք դեռ 1899-ին "Երիտասարդ Թիւրքիա" անունով ճեր աշխատութեան ճէջ: Փոխուած ոչինչ չկայ: —

Մենք չենք ուղղւած ծանրանալ այն olla-podrida (խառնակոյտ, շիւր-փլաւ) "Յայտարարութեան" վրայ, որ կոնգրէսիսները հանեցին:

Այդ "Յայտարարութիւն"ը, "Երիտասարդ Թուրքերի", վաղուց փայփայած իզճն էր, որ իրականացաւ. բայց արդի՞նք:

Արտասահման ապստամբուեց ի վեր, "Երիտասարդ Թիւրքիան", ոգի ի բռն աշխատել է ցոյց տալ, որ Սուլթանական բռնապետութիւնը խարուծիւն չի դնում ո՛չ հայի, ո՛չ թուրքի, ո՛չ ճակեղոնացու և ո՛չ մի այլ ազգի ճէջ, որ նրանք բոլորն էլ նո՛յն ցաւերը, նո՛յն տանջանքները ունին, այնպէս որ ո՛չ հայը բացառիկ դրութիւն ունի և ո՛չ էլ ճակեղոնացին:

Նա ջանք է ունեցել ցոյց տալ, որ ո՛չ Հայկական Խընդիր կայ, ո՛չ էլ Մակեդոնական, այլ այդ բոլոր խնդիրները Թիւրքիայի ներքին խնդիրներն են, որոնք կիճուելին Համիտի անձի փոփոխութեամբ: Եսենք թէ պիւռուշուլին Համիտի անձի փոփոխութեամբ, այդպիսի մի աղաղակիչ ռուսեան մի յաղթութիւն տարուեցաւ, այդպիսի մի աղաղակիչ անճշտութիւն մի քանի հայերի ստորագրել տալով: Բայց կարելի՞ է իրողութիւնը, ճշմարտութիւնը փոխել, քանի որ նա կայ, և ամէն բայէ ասում է թէ ե՛ս այստեղ եմ:

— Ո՞վ ասաց թէ Հայկական կոտորածներ ճիակ և ամբողջական պատասխանատուն Սուլթան Համիտին է. — ուրեմն ճեր ամբողջ Դատը մի՞ անհատից է կախում ունեցել: Եթէ այդպէս, ապա Քիտաի, Լիբանանի կոտորածները ո՞ւր դնենք, ո՞ւր "Բուլղարական արհաւիրքները", Կոստանդնուպոլսի թուրք կառավարական սխալէ մի ճի յոռի անձն էր թուրք կառավարական սխալէ մի ճի երեսն են համարւում — այդ մասը հեղինակօրէն ցոյց է տուել պր. Անտուալը Ռուս-Բոլիւն: — Հայկական կոտորածներ ինչպիսի պատճառը և պատասխանատու ազգակը թրքականն են ցոյց տալով: — այդ մասին ճենք երկարօրէն խօսեցինք և փաստերով ճէջ բերումներով ցոյց տուած "Թրքական ազգային քաղաքականութիւնը", մի ուրիշ աշխատութեան ճէջ: Սուլթան Համիտը "Թրքական և ազգական յիշմանը" թէ և զիւստը գործակատարը: Մենք աւելին կանենք՝ ընդհանուր կոտորածների դադարաւոր, որ թուրք ամբոխի ուկորի և արեան ճէջն է մտել և "քրարդ", "քէսրըզ", եղբերը հոճանիշ են եղել ամբոխային մի գուարձախաղի, — դա մտել է և՛ "Երիտասարդ Թիւրքիայի" ճրագրի ճէջ: Սխալ է: 40-կան, 50-կան թուականներին թուրք ներքին քաղաքականութեան վարիչ ուժերը "Երիտասարդ Թուրքերն", էին: Ուշիղ փաշան և իր բնկերները այդ ժամանակ ամենակարող ոյժ էին և նրանք էին ամէն ինչի ուղղութիւն տալիս — արդ, այդ ժամանակների ամբողջական կոտորածները, բուն իրօնափոխութիւնները, ստիպել թուրք լեզուով խօսելը՝ որի՞ նախաձեռնութեանն են պատկանում: Եթէ ճեր ասածը կողմնակցութիւն նկատուի, թող այդ մասին կարգան պրն. Վիկտոր Բէրարի գրածները: Ուրիշ՝ "Բուլղարիայի սարսափներ", ժամանակ թուրք կառավարութեան ներքին քաղաքականութեան լծակը Միլհատի վարդը, որի՞ն վերագրել այդ ժամանակի կոտորածները, այդ ժամանակի "քուարդ", "քէսրըզ": — Ո՛չ, ճեր Դատը, այդ ժամանակի և ուրիշներին, անձերի շուրջ չի դառնում, ան-

ձեռքի փոփոխությունը չէ, որ մեր Դատը վախճան պիտի գտնի: Թուրք զորքերը, որպէս ուղղակի գործիքներ, Հայկական կոտորածի մէջ իրենց բաժինը ունեցան, բայց այդպիսի բաժին ունեցաւ և՛ ինքը թուրք ժողովուրդը. — խանութները մէջ սջխարի պէս Հայերին մորթոտող-կախողները, Հայ կոյսերին չարաչար մահով սպանողները, Հայերին ողջ ալեղի պէս Հազարներով վառողը թուրք ժողովուրդն էր, — «Երիտասարդներ», եթէ անկեղծ էին, սրտաբացութիւն պիտի ունենային այդ խոտոտվանելու: Եթէ ուզում էին մեղմացուցիչ պարագաներ գտնել, թող ասէին որ ազատ էին, բայց թող բոլորովին էլ չարաչարացնէին և ամէն ինչ մէկ անհատի շուրջը դարձնէին դիտած ամբ: — Աւելի վատ, ուրեմն, որ Թիւրքիայի մէջ մէկ անհատ ա՛յլքան Հսկայ մի ոճիր կարող է գործել. երբ անհատը այդպիսի մի դեր կարող է խաղալ, էլ ի՛նչ ամբողջ կայսրութեան վերանորոգութեան խնդիր են յարուցանում. չգիտէին նախապէս որ վերանորոգութեան ջիղ ունեցող մի ազգի մէջ անհատը այդպիսի դեր չի կարող խաղալ: Այդ փաստը ճիշտ իրենց դէմն է դառնում. որով, սակայն, իրենք ուզում են թուրք ժողովրդին չքննել, ցոյց տալ նրա կուլտուրական բարձրութիւնը և Հայկական Խնդրի գոյութիւնը մի անհատի գործած ոճիրների հետևանք դարձնել: — Ինչպիսի այլ տերմ նրանք գործ են անել, թէ այս բոլոր յուզումները, և շարժումները Համալիլ ժամանակից են սկզբնաւորել: Այդ մասին Հերիք: Հասկանալի է մեզ իրենց դիրքը:

Այն յայտարարութիւնը թէ այս երեսուն տարուայ ընթացքում, և այժմ իսկ, Հայերի կրած տառապանքները յար և նման են թուրքերին, որ թուրք կայսրութեան մէջ եղող բոլոր ժողովուրդները նո՛յն Հայաճանքներին, նո՛յն տանջանքներին, նո՛յն զրկանքներին են ենթարկուած, — դա կարող է ասել նա, ո՛վ որ աչք է գոցել տիրող իրականութեանը: Հային դատարկում են իր երկրից, նրան ստիպում, բռնադատում են հեռանալ իր օջախից, կառավարական կարգադրութիւնը նրան զրկել է տալիս իր հողից, իր ստացուածքից, և այդ բոլորը անցնել է տալիս թուրք տարրի ձեռքը. — դատարկուած Հայ գիւղերի մէջ ովքե՛ր են բնակւում և որի՞ թելադրութեամբ ու կարգադրութեամբ: Ուրիշը՝ այսօր ամէն թուրք ազատ էրթևեկութիւն ունի ամբողջ ծածկաստանի մէջ, ունի՞ նոյնը և՛ Հայը. թուրք տարրը ազատ է արտասահման ելնել և ներս մտնել, — կարո՞ղ է նոյնը անել և՛ Հայը: «Երիտասարդ թուրքեր» ը ոչինչ չէին կորցնել, եթէ իրենք սրտի և մարքի մեծութիւն ունենային այդ բացառիկ դրութիւնը խոտոտվանելու: Բայց ինչո՞ւ դարձա՞նաւ, երբ իրենց տիրապետող և մղող շարժաւորին է եղել ցոյց տալ Հայկական Խնդրի հող չունենալը և նրան խեղդելը Համաթրքական պետական գաղափարի մէջ:

Մի ուրիշ հարց էլ:

Այս վերջերս՝ «Երիտասարդ թուրքեր» ը ընդունած են Յեղափոխութիւնը որպէս միջոց՝ գործունէութեան:

Այդ մասին՝ այսքանը ասենք, որ նրանք միշտ էլ ընդունած են պալատական յեղափոխութեան միջոցը, որ խմբական (կլիք) դաւադրութեան ձև ունի և ո՛չ թէ իսկական յեղափոխութեան: Նրանք երբեք չեն ընդունած, և այժմ էլ չեն ընդունում, յեղափոխութիւնը այն մտքով և այն եղանակով, որով նա երևան է եկել որպէս գործունէութեան մի բիւրեղացած միջոց: Աւելին չասելու համար, բանանք ի փետր. 1908 «Մէշլէրէթ» ը: Ահա՛ թէ «Միութեան և յառաջադիմութեան օսման Կոմիտէ» ի օրդանը ի՛նչ է ասում. — և իր այդ խօսքը մասնաւոր նշանակութիւն ունի, որովհետև, ինչպէս ասացինք, թէ «բիւր» ն և թէ «Կոմիտէ» ը համերաշխել և ընդունել են նրա ծրագրի տարրերը, թէև առանց բացառապէս կերպով

խոտոտվանելու: «L'Humanité» ին և «Pro Arménia» ին ղիտողութիւն անելուց յետոյ, որ նրանք ասել էին թէ «Երիտասարդ թուրքեր» ը «Յեղափոխական միջոցներ» ընդունել էին «Կոմիտէ» ից յետոյ, «Մէշլէրէթ» ը շարունակում է. — «Ո՛չ, մենք չենք ընդունում մի քանի անձերի կողմից, առանց որ և է յաջողութեան, գործածուած յեղափոխական տաքտիկաները: Մենք միացել ենք ո՛չ խենթութիւններ և ոճիրներ կատարելու, ո՛չ էլ օտար պետութիւնների միջամտութեան սրտորուակներ ըստեղծելու, այլ իրականացնելու ազնիւ, օգտակար և արդիւնաւոր մի նպատակ՝ Թիւրքիայի բոլոր ազգաբնակչութեան համար, և այս՝ յեղափոխական այնպիսի միջոցներով, որ պաշտաճում է մեր Հայրենակիցների բարեխառնութեանը: Մենք ո՛չ Ֆրանսիացիներ ենք, չ՛ո էլ Ռուսներ: Ինչ որ յաջողեցաւ նրանց մօտ, չի կարող բռնադատօրէն յաջողիլ մեզ մօտ»:

Թէ ի՛նչ է յեղափոխութիւն և ի՛նչ տաքտիք անել են գործածուած յեղափոխութիւն առաջ բերելու համար, — այդ մասին երկու մտածմունք չկայ, այլ մէկ. և Անգղիական, Ամերիկեան, Ֆրանսիական, Գերմանական, Ռուսական Յեղափոխութիւնները այդ մէկ ձև-տաճմունքի ինչ լինելը ցոյց են տուել: Բաւական է հետաքրքրուիլ և աչքի առաջ ունենալ, ուրիշ ոչինչ: Ուրեմն «Երիտասարդ» ներք «յեղափոխութիւն», «յեղափոխական տաքտիկաներ» ասելով բոլորովին ուրիշ, մի նոր տեսակի բան են հասկանում, որ մինչև ցարդ մարդկային ազգի պատմութեան մէջ յաճախ երևան չի եկել: — Մեր ասածն էլ այն է, որ իրենք յեղափոխութիւն ասելով պալատական դաւադրութեամբ անձի փոփոխութիւն են հասկանում, այս է ցոյց տուել իրենց «Հայրենակիցների բարեխառնութիւնը» մինչև ցարդ: Անձը կփոխուի, և այն ժամանակ էլ — ինչպէս յայտարարում է «Մէշլէրէթ» ը 1908 Յունի. 1. ի համարովը — «սէպարատիստ», «միութեան» չարտկանող տարրերին «ներքին թշնամի» կնկատեն և բողոքողներին կարուի այն պատասխանը, ինչոր Միդհատը տուեց բողոքող Բուլղարիային, որ է՝ կքուէարկուի, սահմանադրականօրէն, «իրենարեան մէջը խեղդել ապստամբին», — այս չէ՞ ընդհանուր դիտումը, որ կարմիր թելի պէս անցնում է կարկաստանի վրայից:

Այս բոլորից յետոյ գալիս ենք եղրակացութեան.

1. — «Երիտասարդ թուրքեր» ի առաջին և եւական ձգտումն է խեղդել, ինչպէս ուրիշ, նոյնպէս և՛ Հայկական Դատը: Նրանք դնում են «Պարլամէնտ», «Ներկայացուցչական բէժիմ», և դա ո՛չ այլ ինչ է, եթէ ո՛չ Միդհատի Սահմանադրութիւնը, համոզուած լինելով, որ այդ սահմանադրութեան կիրառութեամբ նրանք կարող կլինէին թագաւորեցնել թուրք նացիօնալիզմը և թուրք ազգային քաղաքականութիւնը՝ իր բոլոր հետևանքներով:

2. — Իրենք յեղափոխականներ չեն և համադրուակցութեան դադափարը իրենց համար մի միջոց է ներքին շարժումներ անելու առաջն առնել, որ պէս զի արտաքին միջամտութիւն չէլին ի:

3. — «Երիտասարդ թուրքեր» ի հետ համագործակցութեան մէջ կարելի է մտնել միայն այն ժամանակ, երբ իրենք օսմանեան կայսրութեան ամբողջական վերանորոգման գաղափարը պաշտպանած ժամանակին՝ միատեղ կպաշտպանեն և՛ ինքնավար Հայաստանի գաղափարը, — որովհետև թուրք և Հայ քաղաքակրթութեան մէջ առայժմ անհաշտ են:

լի ու թիւն (incompatibilité) կայ, երկու տարրերը համանման հաստատութիւնների միջոցով չեն կարող ապրիլ: Ընդհանուր Թիւրքիայի համար քաղաքական միացուցիչ հաստատութիւններ ստեղծելու խօսք եղած ժամանակ, պէտք է խօսք լինի ստեղծել և՛ տեղական այնպիսի հաստատութիւններ, որոնք պատշաճում են այդ տեղերի ժողովուրդներին՝ և դա կլինի ինքնավարութեան ձևով, որով դարձեալ կապահանուի ընդհանուր Թիւրքիայի միութիւնը և ամբողջականութիւնը:

4. — Պետական Ընդհանուր Պարլամենտ ստեղծելը պիտի սպասել ընդհանուր, ուղղակի, գաղտնի և հաւասար քուէի արդիւնքից ստացուած Հիմնապիւր Ժողովից, — եթէ պիտի լինի նոր Թիւրքիա, ապա նրա շինութեան և վերանորոգութեան մէջ բոլոր ազգերը և դասակարգերը համահաւասար ձայն և իրաւունք պիտի ունենան, ինչպէս և նոյնանման պարտականութիւններ:

5. — Համագործակցելու, համերաշխելու համար հարկաւոր է որ “Երիտասարդ”ները երկրի մէջ ունեւան ծանաճիւղեր, կօմիտէներ, որոնք քաղաքական մարմիններին պատշաճ պայմանները լրացնեն, և իրենց ծրագրային դործունէութեան մի մեծ բաժինն էլ անեն աշխատաւոր, արտադրող դասակարգի շահերը պաշտպանել՝ առանց խորութեան ծագման և ցեղի, — որովհետեւ թրքական ներկայ մակերևութային շարժումները իրենց հետ որ և է կապ և առնչութիւն չունին, և թուրք տարրը, յեղափոխական մտքի տեսակէտով, աւելի պարտական է հայ յեղափոխութեան ալիքներին, քան “Երիտասարդներ” ի քարոզածներին: Եթէ այս կանխապայմանները չեն իրագործուիլ “Երիտասարդներ” ի կողմից, մենք կերթանք մեր ճանապարհով, մեր պատմութեան դժած ուղիով, իրենց կերթան՝ ինչով որ կուզեն: Այլ է, մեղ համար, թուրք ժողովուրդի այլ “Երիտասարդ Թիւրքիա”: Առաջինների հետ կուտի դաշտում միշտ կարելի է գործակցել և համերաշխել:

Մեզ համար չկայ ընդհանուր Թիւրքիայի վերանորոգութեան, օսմանեան համապետական խնդիր:

Մեզ համար կայ միայն Հայաստան և Հայկական Խնդիր: Քսան տարուայ թափուած արիւնից յետոյ՝ մենք չենք կարող մեզ դաւաճանել, ձեռք վեր առնել մեր իրաւունքներից և ընկնել ստուերների յետեից:

Ս. ՍԱՊԱՆՆԻ-ԳԻՒԼԵԱՆ

ՖԵԴԱՅԻՆ

(ԽՐԻՍՏՕՐՕՏԵԻ*)

Կենդանի է նա, այնտեղ լեռներում,
Արևուով ներկուած, ընկած հաւաքում
Հայրուկը ջահիլ խոր վերքը կրծքին
Հայրուկը ջիւան լեռ քարի լանջին:

Քաջի հրացանը մի կողմ է ընկած
Միւս կողմը թուրը մէջտեղից կիսուած
Աչքը մթնում է, դուրսը երերում
Չորացած լեզուն անէծք մըմշում:

Ընկած է հերոսը...

Արևը կանգնած կապուտ երկնքում
Բարկացած շանթեր երկրին է ուղղում.
Հիմարը տխուր մեղեդի երգում

*) Իսկական մէջ նուիրում է նշել “Հաջի Գիւլիստին”

Արիւնը անկերջ հոսում է, հոսում...

Հունձն է այժմ... Երգեցէք սարուկը

Այդ երգը ծագածու! Արիւնոտ արցունք

Սրտից թափեցէք! Թող կորչի ջիւան

Եւ այս հերոսը... Բայց լուր իմ սիրա!

Ով ընկնում է ազատութեան կուռն

Նա չի մեռնում... Նրան միշտ սգում են

Երկինք ու երկիր, դադան ու թռչուն

Երգիչը նրան դափնի է հիւսում...

Ցերեկը արծիւը սուեր է անում

Իսկ գայլը գգոյշ վերքերը լիւում

Այնտեղ է բազէն, հերոս թռչունը

Ընկած եղբորը նա փառք է երգում:

Իսկ երբ մթնում է լուսինը ծագում

Ատողերը փայլում են կապուտ երկնքում

Անտառը ողբում է, քամին հեկեկում

Լեռները հայրուկի վեհ երգը երգում:

Իսկ յաւերժահարսը նուրբ ձերմակ հագած

Բարձրաբերձ հսկայ լեռներից իջած

Կանանչ դաշտերից կամացուկ անցնում

Հերոսի ձօտը գալիս են նստում:

Մէկը արիւնտա վերքն է փաթթում

Միւսը պաղ ջրով նրան սրսկում

Երբորդը գողտուկ համբոյր է պոկում

Մահուան համբոյրից կանես չի սարսում

“Ասա՛ ինձ, քոյրիկ, ո՛ւր է Կարաջան

“Ո՛ւր է իմ խուճբա ինձնից անբաժան

“Ասա՛ ինձ, առա՛, յետոյ ա՛ն հողիս

“Կուգե՛մ ես, քոյրիկ, հէնց այստեղ մեռնիլ”...

Ձեռքերը կցած նորից են գրգում

Մեղմիկ երգելով երկինքն են թռչում

Մինչև արշալոյս թռչում են, երգում

Կարաջայի հողին նոքա վնասում:

Առաւօտ է արդէն... Բայց դեռ հերոսը

Լերկ լանջը լերան կարծիր է ներկում

Դայլը մահացու վերքն է լիւում

Արևը անդադար այրում է, այրում...

(Թարգ. Բուլկ.) Ռ. Մ.

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ի Ց

Տնտեսական ծայր աստիճանի քայքայումը ժողովրդին բերած՝ հասցրած էր անտանելի դրութեան, ասոր դարձանը համարուեցաւ գաղթելը, պանդխտելը, օտար երկիրներ աշխատանք փնտռելը ու ընդհանուր գաղթականութեան հոսանքը ծայր առած և խիստ չափեր առնելու վրայ էր, երբ սկսուեց ձիւնը. ճամբաները փոքուեցան: Հոկտեմբերի 15-էն (հ. տ.) սկսեալ ձմեռ էր, օրերս ծոտ կէս կանգուն ձիւն եկաւ: Ու այսպէս, բնութիւնը տեսակ մը արդելք դրեց գաղթական հոսանքին դէմ: Բայց այդ կերպով խնդրը չվերջացաւ. որովհետեւ յարատեւող պատճառներ կան, և մնացուն կերպով կազմեն ժողովրդի քայքայմանը:

Թանգութիւնը ուղղակի սոսկալի է, ո՛չ միայն հացի, այլ ամեն բանի սղութիւն կայ: Ձմեռը խիստ է, ցուրտը անտանելի ըլլալու աստիճան. սովը, դրամական տաքնապը ընդհանուր է: Մէկ չափ ցորեն այժմս 100 դուրուշով ձեռք չիցնար: Գիւղացիները բոլորովին մերկ և անօթի են: Ծախելու, գրաւ դնելու ա՛լ բան չմնաց...

Բացառիկ բարիք ընդ եղած կլինէր, եթէ 1000 լիրայի չափ օգնութիւն տրուէր գիւղացիներուն. այս նեղ օրերին ձեռք, այդ դուռնորը ուղղակի գիւղական աղքատեան թիւերը աղա- տած կլինէր սովի ճիրաններէն: Այդ դրամը կարող էին նոյն իսկ որպէս նպաստ չտալ, այլ որպէս փոխառութիւն՝ յառաջիկայ կարգին առնելու պայմանով: Վստահելի անձ- նաւորութիւններ շատ կան որոնց միջոցով բաշխուծը կա- րող է լինել:

Պէտք է աշխատել գիւղացին իր հողի վրայ պահել, ե- թէ ոչ հայութիւնը քիչ ատենէն կվերջանայ Վասպուրա- կանէն:

Քանի ըն խօսք ալ ձեր ծառայական, բարոյական վիճա- կի ծափն:

Այստեղ, այդ տեսակետով, ուղղակի քսօս կտիրէ: Ամէն գլխէ ձեռք-ձեռք ձայն կենէ, ինչպէս որ կըսէ ժողովուր- դը:—Անարխիզմ, սօցիալիզմ, շովինիզմ, կոմունիզմ՝ ասոնք բոլորը կըբարդուին, և բոլորն ալ ժողովրդի շահի անուամբ: Եթէ ասոնց վրայ ալ բարդելու լինէր իր արատեց ու- թիւնը, այն ժամանակ դուք գաղափար կունենայք ձեր ձը- տաւոր վիճակի մասին: Անշուշտ, ձեռք, կուր, սպանու- թիւնները պակաս հաճեմ են չեն, ասոնք ալ կը կատա- րուին ժողովրդի շահի անուամբ:

Ի՞նչ ժողովուրդ, էլ ինչե՛ր չեն կատարուիր քո անունով: ՎԱՆԵՑԻ

30 նոյեմբեր (հ. տ.) 1907

Վ Ա Ն

Ն Ա Մ Ա Կ Մ Ո Ւ Շ Ի Ց

Համառօտիւ կը գրեմ տեղւոյս դրութեան մասին:—Ապ- րուստի սրահատութիւնը, իւթական խեղճութիւնն ու ձմե- ռուայ տաժանելի ցուրտը՝ միացած կառավարական կեղե- քումներուն հետ, դժբախտ ժողովրդին մատնած են անտանելի կացութեան ճր: Ամենուրեք լաց, կոծ ու հառաչանք կտիրէ:

Երկու շաբաթուայ դժուարին ճամբորդութեան միջո- ցին, տխուր պատահութիւնը ունեցայ շրջագայելու Մշոյ և և Պուլանիսի հայաքնակ գիւղերը ու մօտէն տեղեկանալու ժողովրդի ցաւերուն: Հարկ չեմ տեսներ գրելու հոս տիրող քաղաքական հալածանքներու մասին, որոնք սովորական են: Ամենէն յուսահատական իրականութիւնը, որուն վրայ կարծէ ծանրանալ, սա է՝ որ համառարած քաղցի ու բացարձակ ջրաւորութեան պատճառաւ, հարիւրաւոր հայ ընտանիքներ կլքեն իրենց պապեկական օճախները ու կփախչեն ծիւր- բէքեր և այլու՝ մուրալու և կերպով ձը ապրելու համար, իսկ իրենց տներն ու հողերը կըբաւաւնան դրացի քիւրդերէն կամ չէրքեզներէն, որոնք պարագիտներու պէս կծծեն մնա- ցեալներու արիւնը:

Պուլանիսի երբեմն ճոխ, շէն ու բազմահայ գիւղերը այ- ժրմ գրեթէ ամայացած են: 5—7 տարի առաջ 27 դուռ հայաքնակ գիւղերու ձեռք կար մօտաւորապէս 3,500 հայ ընտանիք, հողային ու անասնաբուծական ամէն հարքա- տութիւններով օծուած: Այժմ այդ 27 գիւղերու ձեռք գո- յութիւն ունեն միմիայն 900 ընտանիք, որոնք տնտեսապէս քայքայուած ու ենթակայ են անսովոր բռնութեան:

Քանի ըն իրողութիւններ ու փաստեր:

Բըրխուս գիւղին ձեռք երկու հայ աղջիկներ իրենց մտղ- քը սովածութենէ ազատելու համար, քանի ըն օսկի դրամ առած էին թուրք զօրքերէն՝ անոնց հետ փախչելու պայմա- նաւ. բարեբախտաբար քանի ըն հայեր վրայ հասնելով՝ կերպով ձը կվճարեն այդ պարտքը և աղջիկները զօրքերուն ձեռքէն ազատելով՝ Պիթիլի առաջնորդարանը կբերեն, ուր

և կմնան տակաւին: Եթէ օր ըն ուշ օգնութեան հասնէին, աղջիկները, ապահովաբար, վերջնականապէս կորսուած պիտի ըլլային:

Համառաջէյլ գիւղին ձեռք՝ կոյր աշուղ ըն լաւագին կպատմէր թէ Մուրատ պէշ անունով չէրքեզ երկու տարի առաջ սպանելով իր եղբայրը և գրաւելով իր սենեակը, ուր ինք նուագելով դրամ կը շահէր ու ընտանիք ըն կապրեցներ, այժմ զինքը կը բռնադատէ ամէն օր նուագելու իր քէշիքին համար, մինչդեռ անդին իր գաւախները և եղբօր 5 որբերը, այրին ու իրենց ձերունի մայրը քաղցածութենէ կցամաքին իրենց տունը այցելած ժամանակ տխրութեամբ կտեսնէին ու- վատանջ ընտանիքի դրութիւնը, անօթի պղտրկներուն բարձ- րաձայն լացն ու ձերունի կնոջ աղիոգորմ վայնասունները: Եւրմանշէյլ գիւղացի երիտասարդ ըն, Մանուկ անունով, իր ընտանիքին հայ ճարելու համար ծառայութեան մօտ ձը նոյն գիւղի ձեռք ապրող Խաս Բօլատ անուն չէրքեզին քով: Եւրմանք ըն առաջ, երբ Մանուկ ցորեն կը տանի ծախելու, ճամբան եղը ցուրտէն կտափ և Խաս Բօլատ տեսնելով իր եղը սատկած, հրացանի կոթի երկու հարուա- ծով գետին կփռէ խեղճ Մանուկը և զիսկը կանհետացնէ: Երբ սպանուողին եղբայրը դիմում կընէ չէրքեզին՝ գոնէ եղբօր զիսկը ցոյց տալու, այս վերջինը կպառնայ անոր ալ մեռց- նելու: Սպանեալը կը թողու այժմ 4 որբ և այրի կին ըն:

Աւերող է երկարէլ ողբերգական արարուածներու այս շարքը: Քարեղէն սիրտ պէտք է ունենայ միայն, անդայ ու անտարբեր մնալու համար այս աղեխարշ ու յուզիչ իրողու- թիւններուն առջև: Դժբախտ ժողովուրդը այլևս չունի այն արիւթիւնը, որ ցաւի, արցունքի ու թշուառութեան այս աշխարհին ձեռք ամէն հարուածներուն ու արհաւիրքներուն դէմ խիզախէ և անոնց համար մասնակի դարձանքներ որոնէ: Եթէ գոնէ ապրուստի միջոցներ չհայթայթուին արտասահ- մանէն, հարիւրաւորներ պիտի ցրուին ու երկիրը ամայանաք: Արդէն զանգուածային արտագաղթը սկսած է շատ ըն տե- ղերէ:

1907, դեկտեմբեր 25 (ն. տ.)

ՃԱՄԱՐՈՐԴ

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Երտառուած „ԿՈՋՆԱԿ“-ից)

Կեանքը, ապրուստը օրեցօր անտանելի կը դառնայ ձեր ապիկ վաթմանին ձեռք, ընչազուրկ և կմախքացած մասսան տըն- տեսապէս այնքան քայքայուած է, կարիքները զինք այնքան կը ճնշեն, որ նա ակամայ արտատրուած է՝ դէս ու դէն ընկնել ու իր թշուառ կեանքը բարուքելու միջոցը ճարել, փնտուր. օրուայ հացին կարօտ ու սովածահ է ինչպէս աշ- խատաւորն ու ընչազուրկ գիւղացին, այնպէս ալ ատոնցով ապրող արհեստաւորն ու վաճառականը. բոլորն կրիտիքակամ՝ ճգնաժամային է. ապրուստի ամէն միջոց փակուած է հա- սարակութեան առջև:

Կախկուտի ժամանակը եկաւ գնաց, բայց գիւղացին ան- կարող եղաւ իր տնտեսութիւնը բարելաւել, նա միայն հեծան ու թիակ ձեռքին բռնած, մուռ պարանոցով ու հառաչանք- ներով դատարկ զիմեց դէպի իւր խրճիթը: Անոր արեակէզ պտեր արտասուաց շիթերով են ակօսուած, իր մարմնով ոսկոր- ներ կարծես իրարմէ կանջատուին, կմախք է դարձած նա, կմախք կատարեալ . . . Կը քաշուի հրապարակէն, ինքզինք կը ծածկէ ոչ ոքի չերեւալու համար: Նա այլևս չիտեղ թէ ինք ինչ է, մարդ թէ անասուն. մի որեւիցէ տեղ երթայած միջոցին վարանկուտ ու կասկածոտ քայլեր կառնէ, հեռանա-

*) „Կոճակ“ը ամսագրերէն է, որ մեր ընկերները հրատարակու- ն են երկու մէջ:

լու, լաւէտ կորսելու ծախն կը խորհի օրն ի բուն.

Լեբանի կողքին դադանի ճանապարհներու, մութ ճեղքերու մէջ մէջմէկ գաւազան ձեռքերուն բռնած, մերկամարմին ու ոտաբոսակի, անօթի ու անուա՛ղ, խոցոտուած սրբաւոր, աղի՛ արցունքով, գլուխին կրած գեղացիներու՝ ոսկրացած ճարդերու կարականնե՛ր կը տեսնուին: Երբեմնի պաշտօնէն ալ, մարդիկ, թողած իրենց հայրենական սուրբ օջախը, ընտանիքն ու զաւակները, մերկ ու անօթի, հե ի հե, կորաքածակ կը դիմեն հեռուն, շա՛տ հեռուն, մերթ ընդ մերթ խանձող հայեացքներ ուղղելով դէպի ե՛տ, դէպի երկի՛ր: Սասնական լուծին տիրած է այդ խուճը խուճը կարաւաններուն, խօսիլ չգիտեն կարծես, ձայն ծըլատուն չկայ. այդ անմեղ գոհեր շշմած այս քստմիասնատու իրականութեանց առաջնէ՛ կը քայլեն ու կը քայլեն. . . Ծածկու երկայնութեան՝ շատը ընկերներ, հայր, եղբայր կրննեն շնչառաւ ու կը մեռնին. բայց նորէն ձայն չեկեր. անոնք լուռ ու մու՛կ՝ աղի արտասուաց մի քանի ջերմ շիթեր կը գլորեն մեռնողի կողքին իբր անոր ընկեր ու դարձեալ կը շարունակեն իրենց ընթացքը՝ խոր ու արեւմարշ հառաչանքներով: Անոնք կը հեռանան ու կը կորչեն այս գուլունի աշխարհէն. անոնք կը թափաւին լլկիշ թահալտարներու երեսէն. անոնք խոյս կուտան առգած տղրուկներու, հաստափոր ու թանձրազրկ, աղաներու ներկայութենէն. անոնք կը ճողորմին սովի անգութ սև ճիրաններէն. կերթան միշտ, կը հեռանան, թէկուզ տարիներով այլևս չտեսնուին՝ արիւնով սնուած, այլ միշտ արիւնածարաւ մեր վաթանը. . .

Սո՛վ է, արուեստական սո՛վ մեր երկիրը. դիւանագիտական մի ճարպիկ խաղ է սա մեղ ընաջնջելու, անմատախիլ ընկու: Շատեր այս չեն հասկնար ու ասոր համար ալ միշտ կը մտածեն—արդեօք ինչո՞ւ քայքայուեցաւ մեր տընտեսութիւնը. մենք ինչո՞ւ կը գտնուինք այս ճգնաժամային դրութեան մէջ, առանց՝ մտքերնէն իսկ անցնելու թէ՛ մեծ մարդասպանը իր բերօկրատ կառավարութեան դէմ մաքառողներու ծրագիրը իր սաղմի մէջ խեղդելու և հայաստանը առանց հայի՛ իր գաղանային նպատակը իրագործուած տեսնելու իւրաքանչիւր լուրջութեամբ, մահուան անկողնոյ մէջ շրնչապառ, դեռ կը շարունակէ երեսուն տարիներէ իվեր դաւանած իր արիւնի ու աւերի քաղաքականութիւնը:

Կարծիր հիւնքեար, զինք հարածող երևոյթներէն բոլրեքած, ի՛նչ հրէշային ծրագրերն են ասե չէ խորհած ու գործածած արիւնուշտ այդ վաճառքը. այդ հրէշ հիւրան, ժողովրդի արդար բողբի ձայնը խեղդելու համար, ի՛նչ սարսափներ, ի՛նչ բանդային տանջանքներ ասես չէ մնած ու իրադրո՞ւմ:

Ճարիներ շարունակ տեղող այս գուլունն ու աւեր արդէն կիսախարխուլ հիմքերու վրայ դրուած թիւրք դեպօտիզմը սնանկացուցին: Սուլթանի ձագուկները իրենց տերութեան ծակ գանձարանը լեցնելու համար, սկսեցին արաշքեարայ աւազակութիւն ու կողպաւտ, առանց այդ էլ անտեսապէս քայքայուած թշուառ ժողովուրդը այլևս գրկուեցաւ իր մերկութիւնը՝ ծածկող լաթերէն իսկ: Համիտեան մեքենայութեան ստոր գործադարներ՝ կմախքացած ժողովրդի ձեռքէն կը խլեն, ո՛չ միայն լծկան ու կթան, այլևս ու թաս այլ և աղջիկն ու կինն թշուա՛ռ ժողովուրդ. . .

Բայց թող, որչափ կուգես, որ քո ցածքած երակներէն արեան հեղեղներ հոսեն, խեղդուի՛ր որչափ կուգես, ողբա ու կոծիր բայց այս ալ զուր, գիտցիր՝ որ կարծիր սուլթան իր ծխիթարանքն ու սփոփանքը և իր անսահման իշխանութեան դէմ մաքառողներու անկումն ու ոչնչացումը, բուն իսկ քո այդ վիճակի՛ մէջ կորնէ ու կը տեսնէ:

Ահա այս ահռելի բռնութիւններու և արիւնհեղութեանց մէջէն էր, որ մնաւ ու կօշմարի պէս գլխիկ կախուեցաւ այս քայքայուած տնտեսութիւն, այս սնանկ վիճակ չքաւորութեան, այս սարսափելի իրականութիւն, սովի՛ այս սրտադալար ճիրան:

Սովա՛ծ ու տարաբա՛խտ ժողովուրդ. . . Թափառի՛ր որչափ կուգես, արեան ձալաղիքներով չգիտցած մեր սևաւոր վաթանէն դուրս փախչելու, դեգերէ ուր որ կուգես, փախուստի այդ ճանապարհով խուսափելու այդ ուղիով չէ որ պիտի կարենաս մի բալասան դեղ գտնել քո խոր վէրքերին: Վեց վիլայեթէն դուրս գնա՛ ուր կուգես, այդ կը թայտարենք եղ մեր վաճառք տղրուկներ, մեր՝ պառաւ գայլ՝՝ արդէն մի

հոգեկան հրճուանք կզգայ ու կը վաշիէ, քեզ հեռացած տեսնելով քու պատմական վաթանէն:

Վաղու՛ց է, շա՛տ վաղու՛ց ծակուեր կառավարութեան դատարիլ դանձարանը և այդ պարագայ սնտուկը լեցնելու հաւատարապէս դատապարտուած են ինչպէս խոնարհ ուսիան, այնպէս ալ ընչազուրկ թուրք տարրը:

Իւրօրկրատ կառավարութեան այս ահռելի բռնութիւնները, երկար գաղել չեն կարող անհրաժեշտ կարիքներով ճնշուած ժողովրդին. ժանդարմական բէթիմի դօգարինէօրներու վարուեցողութեան այդ սխառնէն է, որ պիտի տրթնացնի խլամ մատան ևս, որ քեզ հետ յեղափոխականացած, ձեռք ձեռքի պիտի քանդէք ու տապալէք խալիֆի անսահման՝ իշխանութիւն հայատանէն և անոր սեղ փառաւորապէս կանգնեցնէք իսկական ժողովրդագիտութիւն:

Կաց ուրեմն, կա՛յց մոլորուած ոչխար, կա՛յց թէկուզ անօթի ու ծարաւ, այդ՝ ոչինչ քեզ համար. դուն տոկալ ու համբերիլ դիտեո. կա՛յց ու ակնաստես ու ձեռնառու եղիր այն փառաւոր օրումն, այն սրտատրոփ վարկէնին: Մի՛ երթար մաշեցնելու քու կմախքացած այլ թանկագին կեանքը կապիտալիստներու անշատակ քսակը լեցնելով, օրն իբուն աշխատելով անոնց համար՝ օտար հորիզոններու տակ:

Ն Ո Ւ Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

“ԷԴԻՒ” Մասնաճիւղի գանձարանում 1906 թ. յունիսի 1-ից մինչեւ 1907 թ. հոկտեմբերի 1-ը ստացւել են.

Բնկեր “Մասնաճիւղի միջոցով Հազարանից” 100 թ. Գեղարանից 50 թ. Մեկերից 50 թ. Գանձարանից 51 թ. Ընկեր Խոտոհրուտունու միջոցով Աղեքսանդրեանից 50 թ. Գրգորեանից 100 թ. Անդամավարներ Խոտոհրուտունուց 10 թ. Կորիւնից 3 թ. օր. “Արշալոյս” խմբի երեկոյթից 108 թ. 36 կուպ., նկարների վաճառումից 3 թ. Մի խումբ սիրողներից Հնչակեան Մամուկի օգտին 270 թ. Ընկեր “Մասնաճիւղի միջոցով մի խումբ որս ուսանողների եւ ուսանողներից սարքած երեկոյթից” 230 թ. Մ. Գ. ներքից յետ է ստացուած փոխարինարար տրուած 100 թ. “Կարմիր Խաչից” ա. անգամ 8 թ. ք. անգամ 25 թ. — Գումարն է 1158 ռուբլի 36 կոպ.:

ՄԱՇԱՏԻՑ՝ ընկեր Տիգրան Մարտիրոսեանը հանգանակել է և ուղարկել Պարս. Հնչ. Գործ. Գանձախմբին. ի նըպաստ տաճկահայ սովորներին:

Տիկ. Հ. Գր. Կան 50 դրամ, Բ. Գ. Կան 25, Հ. Գ. Կան 25, Բ. Գ. Կան 40, Ում 20, Հ. Գ. Կան 25, Բ. Գ. Կան 20, Զ. Գ. Կան 20, Գ. Գ. Կան 30, Հ. Գ. Կան 20, Ե. Գ. Կան 25, Բալ-Խաչ-Կան 25, Հ. Գ. Կան 30, Ում 10, Ում 20, Ա. Կան 10, Ում 10, Ում 10, Գ. Կան 10, Արծ 10, Գողթնից 15, Ա. Կան 10, Տիգր. Կան 40, Զով. Կան 23. — Գումար 525 դրամ:

ՆՈՐ ՎԱՅՐԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. Պօլից, փետր. 11ին եւրոպական թերթերին տուած հեռագրերը տուած են, որ Վանի հայ եկեղեցիներից մէկը՝ յանկարծ թուրք զինուորներով շրջապատուելով՝ խուզարկութեան է ենթարկուել: Գտնուել է մեծ քանակութեամբ զէնք, ռազմածէրք և ուժանակ: Երբ զինուորները գտնուածները առել տանելիս են եղել, վրայ են հասել հայ յեղափոխականները և սկսուել է երկար ժամեր տևող մի խիստ և տաք կռիւ: Թուրք զինուորները այդ ժամանակ պայթեցուցել են գտնուած բոլոր ուժանակները և այդպիսով բոլորովին քար ու քանդ են արել հայոց աճբողջ թաղը: Սպաննուածների թիւը ահազին է: Մանրամասնութիւնները պակասուած են:

— Վերջին տեղեկութիւններից երևում է, որ Տաճիկները մեծ թուով զօրքեր են գումարել Կարնոյ և Պայագլիսի շրջակաները:

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ գանձարանում ստացուել են հետևեալ գումարները. —	
ՆՈՒ-ԵՕՐԴԻ Մասնաճիւղից	1480 ֆրանկ
ԿԱԼԱՅԻ ”	200 ”
ՊՐԱՅԼԱՅԻ ”	250 ”
ՓՕՐԹԼԵՆԻ ”	155 ֆ. 75 ց
ՆՈՐ ԺԱԳՈՒՄ Մասնաճիւղից	200 ռուբլի

Ուշադրութիւն մեր ՆՈՐ ՀԱՅԼԻՒՆ՝ 24, Avenue du Parc de Montsouris 24, PARIS (France) Imprimeur-Gerant EMILE LEBÉE